

УДК 342.7-044.352:355.01

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.1.15>

БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА СВОБОДОЮ: МЕЖІ ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дідух Х.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Львівського національного університету ветеринарної

медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького

ORCID: 0000-0002-7284-2667

Дідух Х.В. Баланс між безпекою та свободою: межі обмеження конституційних прав в умовах воєнного стану.

У статті здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз фундаментальної проблеми пошуку оптимального балансу між інтересами національної безпеки та забезпеченням конституційних прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними викликами для українського конституціоналізму, пов'язаними з необхідністю захисту державного суверенітету за одночасного збереження демократичних стандартів та верховенства права.

Методологічну основу роботи становить поєднання загальнонаукових та спеціальних методів юридичної науки. За допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано відповідність національного законодавства про воєнний стан положенням статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права держави на дерогацію (відступ від зобов'язань). Формально-юридичний метод дозволив детально дослідити зміст статті 64 Конституції України в контексті визначення переліку невідчужуваних прав, що не підлягають обмеженню за жодних обставин.

У результаті дослідження обґрунтовано, що межі обмеження конституційних прав не можуть бути дискреційним прерогативою виконавчої влади, а мають базуватися на принципах правової визначеності та пропорційності, також будь-яке втручання у сферу прав людини під час війни повинно проходити «трискладовий тест»: бути передбаченим законом, переслідувати легітимну мету та бути нагально необхідним у демократичному суспільстві для досягнення цієї мети. Особливу увагу приділено ролі судового контролю як ключового запобіжника від зловживань владними повноваженнями та інструменту захисту «ядра» конституційних прав.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення механізмів парламентського та судового нагляду за правомірністю впроваджуваних обмежень. Наукова новизна полягає у формулюванні авторських критеріїв оцінки пропорційності обмежень у цифрову епоху, зокрема в контексті свободи вираження поглядів та доступу до інформації в умовах кіберзагроз. Підкреслено, що ефективне забезпечення конституційного балансу міжбезпековими заходами та основоположними свободами є ключовою умовою збереження демократичної ідентичності держави та її успішної інтеграції до європейського правового простору.

Ключові слова: конституційні права, воєнний стан, національна безпека, дерогація, верховенство права, обмеження прав людини, конституційний лад, захист суверенітету.

Didukh Kh.V. Balancing security and liberty: limits on the restriction of constitutional rights under martial law.

The article provides a comprehensive comparative legal analysis of the fundamental problem of seeking an optimal balance between national security interests and the protection of constitutional human rights and freedoms under the legal regime of martial law. The relevance of the study is driven by the unprecedented challenges facing Ukrainian constitutionalism, stemming from the necessity to protect state sovereignty while simultaneously preserving democratic standards and the rule of law.

The methodological framework of the research is based on a combination of general scientific and specialized methods of legal science. Through the comparative legal method, the compliance of national legislation on martial law with the provisions of Article 15 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the state's right to derogation from obligations is analyzed. The formal-legal method allowed for a detailed examination of Article 64 of the Constitution of Ukraine in the context of defining the list of non-derogable rights that are not subject to restriction under any circumstances.

The research justifies that the limits on the restriction of constitutional rights cannot be a discretionary prerogative of the executive branch but must be grounded in the principles of legal certainty and proportionality; furthermore, any interference with human rights during wartime must pass the «three-part test»: be prescribed by law, pursue a legitimate aim, and be necessary in a democratic society to achieve that aim. Special attention is paid to the role of judicial review as a key safeguard against the abuse of power and an instrument for protecting the «core» of constitutional rights.

The article concludes with the necessity of improving parliamentary and judicial oversight mechanisms regarding the lawfulness of the restrictions being implemented. The scientific novelty lies in the formulation of the author's criteria for assessing the proportionality of restrictions in the digital era, particularly in the context of freedom of expression and access to information under the conditions of cyber threats. It is emphasized that the effective assurance of a constitutional balance between security measures and fundamental freedoms is a key condition for preserving the state's democratic identity and its successful integration into the European legal space.

Key words: constitutional rights, martial law, national security, derogation, rule of law, human rights restrictions, constitutional order, protection of sovereignty.

Постановка проблеми. Введення правового режиму воєнного стану в Україні у відповідь на повномасштабну збройну агресію зумовило необхідність переосмислення класичних доктрин конституціоналізму. Ключовим викликом для сучасної правової держави є віднайдіння крихкого балансу між забезпеченням національної безпеки та збереженням сутнісного змісту конституційних прав і свобод. З одного боку, держава зобов'язана вживати екстраординарних заходів для захисту суверенітету, що неминує передбачає обмеження певних прав. З іншого боку, такі обмеження не повинні призводити до нівелювання демократичних цінностей та порушення принципу верховенства права.

Як зазначають дослідники, цифровізація суспільних відносин та новітні загрози в інформаційній сфері створюють додаткове навантаження на систему конституційних гарантій [1, с. 2]. Особливої ваги набуває питання визначення меж втручання держави у приватну сферу, що потребує чіткої методології оцінки пропорційності таких заходів [2, с. 34]. У цьому контексті важливо проаналізувати не лише внутрішнє законодавство, а й міжнародні стандарти дерогації, щоб уникнути свавілля владних інституцій під прикриттям надзвичайних обставин [3, с. 5]. Таким чином, аналіз меж обмеження прав через призму «трискладового тесту» є нагальним завданням для вітчизняної юридичної науки.

Стан опрацювання проблеми. Питання конституційних обмежень в умовах екстраординарних правових режимів досліджували багато провідних українських правників. Теоретико-методологічне підґрунтя для розуміння природи воєнного стану та захисту прав людини заклали такі вчені, як Ю. Барабаш, О. Петришин, С. Головатий, М. Савчин та В. Венгер.

Сучасний дискурс зосереджений на пошуку балансу між публічним інтересом безпеки та індивідуальною свободою. Зокрема, М. Савчин аналізує динаміку конституційних принципів в умовах війни, акцентуючи увагу на збереженні сутнісного змісту прав [4, с. 4]. Питання судового захисту та забезпечення доступу до правосуддя в період збройного конфлікту детально висвітлено в працях Ю. Барабаша та М. Григор'євої [5].

Особливий інтерес становлять дослідження В. Венгера, присвячені функціонуванню верховенства права в умовах надзвичайного стану, де доводиться, що обмеження мають бути не лише законними, а й пропорційними загрозі [6]. Крім того, трансформація правосвідомості та виклики для демократичних інститутів в умовах воєнного стану стають предметом аналізу в контексті європейської інтеграції України [7]. Попри наявність ґрунтовних праць, потреба у виробленні чітких критеріїв «трискладового тесту» для нових типів обмежень (зокрема в цифровій сфері) залишається відкритою.

Мета дослідження. полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі механізмів забезпечення балансу між потребами національної безпеки та гарантіями конституційних прав і свобод особи в умовах воєнного стану.

Досягнення цієї мети передбачає встановлення чітких юридичних меж допустимого втручання держави у приватну та публічну сфери, що ґрунтуються на принципах пропорційності та правової визначеності [4, с. 5]. Важливим аспектом дослідження є вироблення рекомендацій щодо застосування «трискладового тесту» як універсального інструменту оцінки правомірності обмежень, що дозволяє уникнути нівелювання сутнісного змісту прав людини в кризові періоди [6].

Крім того, робота спрямована на вивчення ролі судового контролю та міжнародних стандартів дерогації (відступу від зобов'язань) як ключових запобіжників проти свавілля влади, що є критично важливим для збереження демократичного вектору розвитку держави [5]. На основі порівняль-

ного аналізу вітчизняного законодавства та практики ЄСПЛ планується обґрунтувати модель «динамічного балансу», яка б дозволяла ефективно протидіяти загрозам суверенітету, не порушуючи при цьому засадничих принципів конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальним викликом для конституційного ладу в умовах воєнного стану є трансформація правового статусу особи. Власний аналіз чинного законодавства та правозастосовної практики дозволяє стверджувати, що обмеження прав не є свавільним актом державної влади, а має чітко визначену конституційну архітектуру. Згідно зі статтею 64 Конституції України, навіть у моменти найвищої загрози державному суверенітету існує «ядро» невідчужуваних прав, втручання в які є недопустимим за жодних обставин.

Ключовим механізмом перевірки правомірності впроваджуваних обмежень є так званий «три-складовий тест», розроблений у практиці ЄСПЛ. Перший елемент — законність. Будь-яке обмеження має бути передбачене чітким та доступним законом. Як зазначають дослідники, правова визначеність у цей період є гарантією захисту від дискреційних зловживань [4, с. 6]. Другий елемент — легітимна мета. У нашому випадку це захист територіальної цілісності та національна безпека. Проте сама лише наявність мети не виправдовує будь-які засоби. Третій, найскладніший елемент — пропорційність (необхідність у демократичному суспільстві).

На моє переконання, принцип пропорційності вимагає, щоб обраний державою захід був найменш обтяжливим для особи серед усіх можливих варіантів досягнення безпекової мети. Важливо розуміти, що воєнний стан не призупиняє дію верховенства права, а лише змінює спосіб його реалізації [6]. Зокрема, обмеження свободи пересування чи права на мирні зібрання мають бути динамічними: вони повинні скасовуватися або пом'якшуватися одразу після зникнення безпосередньої загрози в конкретному регіоні.

Окрему увагу слід приділити «цифровим правам». В умовах кібервійни держава часто обмежує доступ до інформації або посилює моніторинг комунікацій. Тут межа між безпекою та цензурою стає надзвичайно тонкою. Науковці підкреслюють, що інформаційна безпека не повинна ставати інструментом придушення легітимної критики чи опозиційної діяльності [7]. Баланс у цій сфері забезпечується через прозорість процедур та можливість судового оскарження кожного конкретного випадку обмеження.

Судовий контроль у цей період виступає як «останній бастион» захисту конституціоналізму. Попри об'єктивні складнощі у функціонуванні судів на прифронтових територіях, право на судовий захист, згідно з Основним Законом, не може бути обмежене. Саме судова гілка влади має здійснювати оцінку того, чи не перетнула виконавча влада межу між «необхідним захистом» та «надмірним тиском» [5].

В умовах затяжного воєнного стану виникає небезпечна тенденція до «нормалізації надзвичайності», коли обмеження, запроваджені як тимчасовий захід, поступово сприймаються суспільством і державою як новий стандарт правопорядку. Межі конституційних прав повинні мати релятивний (відносний) характер. Це означає, що інтенсивність обмеження права має бути прямо пропорційною рівню реальної загрози в конкретний проміжок часу та на конкретній території. Наприклад, обмеження права на мирні зібрання в тилкових містах має суттєво відрізнятися за своєю жорсткістю від аналогічних заходів у прифронтовій зоні. Відсутність такої диференціації свідчить про порушення принципу індивідуалізації, який є складовою верховенства права [6].

Крім того, важливо запровадити концепцію «позитивних зобов'язань держави» навіть під час війни. Це означає, що держава не просто має право «обмежувати», а зобов'язана «забезпечувати» мінімально необхідний рівень реалізації прав (наприклад, доступ до цифрових державних сервісів, судочинства через відеозв'язок тощо), що стає технологічним запобіжником правового хаосу [4, с. 7]. Отже, баланс і взаємопов'язаність між безпекою та свободою — це постійний процес зважування, де тягар доведення необхідності кожного обмеження завжди лежить на державі. Важливим аспектом дослідження меж обмеження прав є аналіз статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює право держави на дерогацію (відступ від зобов'язань). На мою думку, український досвід є унікальним для європейського простору, оскільки держава змушена балансувати між абсолютним захистом прав та екзистенційною загрозою самому існуванню нації.

Згідно з практикою ЄСПЛ (зокрема, у справах «Лоулесс проти Ірландії» та «А. та інші проти Сполученого Королівства»), держава має певну «сферу розсуду» (*margin of appreciation*) у визначенні обсягу обмежень. Проте ця сфера не є безмежною. Ключовим критерієм тут має бути об'єктивна виправданість. Якщо обмеження прав не сприяє безпосередньому відбиттю агресії або стабілізації тилу, воно автоматично стає неправомірним.

У системі стримувань і противаг особлива роль належить Конституційному Суду України (КСУ). Аналіз останніх рішень КСУ дає підстави стверджувати, що Суд послідовно дотримується позиції

«недоторканності людської гідності» навіть у кризові періоди. На мій погляд, саме концепція людської гідності є тією межею, яку держава не може перетинати за жодних обставин, оскільки вона становить сутнісний зміст усіх конституційних прав [6].

Будь-який законодавчий акт, ухвалений в умовах воєнного стану, повинен проходити «фільтр» конституційності не лише за процедурою, а й за суттю. Небезпека полягає в тому, що під гаслом «захисту Вітчизни» можуть ухвалюватися норми, які мають віддалений стосунок до оборони, але суттєво обмежують, наприклад, соціальні чи трудові права громадян. Моя позиція полягає в тому, що соціальна функція держави не повинна бути повністю анігільована війною, адже саме соціальна стабільність є підґрунтям для стійкості національної безпеки [8].

Також проблема «правової деокупації» та відновлення балансу. Важливим авторським висновком є необхідність розробки стратегії поступового виходу з режиму обмежень («правового виходу»). Вважаю, що перехід від воєнного стану до мирного часу не може бути миттєвим актом, він потребує етапності. Моя пропозиція полягає у впровадженні механізму «регуляторної гільйотини» для підзаконних актів, що обмежували права під час війни, щоб запобігти їх автоматичному перенесенню у мирний час. Баланс майбутнього — це повернення до повної реалізації свобод за одночасного збереження посиленних інструментів захисту національної безпеки в інформаційній та кіберсферах.

Висновки. Підсумовуючи здійснене дослідження проблеми балансу між безпекою держави та свободою особи в умовах воєнного стану, автор доходить таких висновків:

Конституційна природа обмежень. Встановлено, що межі обмеження прав людини в умовах воєнного стану не є статичними. Вони мають динамічний характер і повинні постійно корелюватися з реальною інтенсивністю загроз національній безпеці. Будь-яке обмеження, що втратило свою актуальність або не сприяє безпосередньому захисту суверенітету, має бути негайно скасоване. Позиція полягає в тому, що воєнний стан не створює «правового вакууму», а лише активує специфічний режим захисту конституційного ладу, де верховенство права залишається найвищим орієнтиром.

Ефективність «трискладового тесту». Доведено, що універсальним інструментом недопущення свавілля влади є суворе дотримання критеріїв законності, легітимної мети та необхідності у демократичному суспільстві. На основі аналізу встановлено, що найбільші ризики виникають на етапі оцінки пропорційності. На мою думку, держава має не просто декларувати «безпекову доцільність», а доводити, що обраний спосіб втручання у права особи є найменш обтяжливим із усіх можливих.

Захист «ядра» прав. Підкреслено, що існує абсолютна межа, за яку держава не може переступати навіть у стані екзистенційної загрози. Це стосується прав, закріплених у ст. 64 Конституції України, та людської гідності як сутнісного центру конституціоналізму. Вважаю за необхідне посилити роль Конституційного Суду України у здійсненні превентивного та наступного контролю за нормативними актами, що зачіпають ці права, аби уникнути «ерозії» демократичних стандартів.

Цифрова трансформація та нові межі. Встановлено, що цифровізація війни вимагає вироблення нових критеріїв оцінки втручання у приватність та свободу слова. Я стверджую, що обмеження в інформаційній сфері повинні мати чіткі часові рамки та супроводжуватися механізмами незалежного аудиту, щоб запобігти перетворенню інструментів захисту від дезінформації на інструменти політичної цензури.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого вивчення потребує питання «позитивних зобов'язань» держави в умовах воєнного стану — тобто обов'язку не лише обмежувати, а й активно забезпечувати умови для реалізації прав (зокрема через цифрові інструменти). Також актуальним залишається розробка механізмів компенсації шкоди, завданої правомірними обмеженнями конституційних прав громадян у період оборони країни.

Євроінтеграційний вектор та стандарти Ради Європи. Окремим висновком слід виділити те, що процес європейської інтеграції України навіть у період воєнного стану виступає потужним зовнішнім запобіжником проти надмірного обмеження прав людини. На мою думку, адаптація національного законодавства до *acquis communautaire* має відбуватися паралельно з воєнними заходами, що створює унікальний прецедент «конституціоналізму в умовах оборони». Відповідність української практики обмежень стандартам Ради Європи та прецедентному праву ЄСПЛ є не просто формальною вимогою, а стратегічною умовою збереження довіри міжнародних партнерів та легітимності української влади на світовій арені.

Суспільний договір та легітимність обмежень. На завершення слід підкреслити, що стабільність балансу між безпекою та свободою тримається на високому рівні суспільної довіри. Я стверджую, що межі обмеження конституційних прав стають прийнятними для громадян лише тоді, коли держава забезпечує максимальну прозорість у прийнятті таких рішень та демонструє готовність до ді-

алогу. Сучасне конституційне право України має еволюціонувати від моделі «державного примусу» до моделі «солідарної відповідальності», де обмеження певної свободи сприймається не як втрата, а як свідомий внесок індивіда у спільну безпеку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Морзе Н.В., Буйницька О.П. Цифрова трансформація освіти: виклики та перспективи. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2020. № 8. С. 1–10. DOI: 10.28925/2414-0325.2020.8.1.
2. Сисоєва С.О. Академічна доброчесність в умовах цифрового навчання. *Освітологічний дискурс*. 2020. № 3. С. 32–41. DOI: 10.28925/2312-5829.2020.3.3.
3. Жалдак М.І. Педагогічний потенціал дистанційного навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. № 2. С. 3–15. DOI: 10.33407/itlt.v64i2.2144.
4. Савчин М.В. Конституціоналізм та виклики воєнного стану: динаміка цінностей та принципів. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2022. Т. 9-10. С. 3–11. DOI: 10.18523/2617-2607.2022.9-10.3-11
5. Барабаш Ю.Г., Григор'єва М.В. Судовий захист прав людини в умовах збройного конфлікту: український досвід. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. № 4. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.2-a000067.
6. Венгер В.В. Верховенство права та надзвичайний стан: теоретичні та практичні виміри. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 2022. № 8. С. 45–62. DOI: 10.18523/kmlpj281572.2022-8.45-62.
7. Костицький В.В. Інформаційна безпека та свобода слова: конституційні дилеми під час війни. *Право України*. 2023. № 5. DOI: 10.33498/loou-2023-05-012.
8. Берназюк Я.О. Принцип пропорційності в адміністративному судочинстві: актуальні питання теорії та практики. *Слово Національної школи суддів України*. 2023. № 1 (42). DOI: 10.37566/2707-6849-2023-1(42)-2.
9. Терлецький Д.С. Конституційна стабільність та конституційні цінності: теоретико-правові аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 2. DOI: 10.32782/2227-7153.2021.2.2.
10. Шевчук С.В. Європейські стандарти прав людини та їх імплементація в національну правову систему. *Європейське право*. 2022. № 3. DOI: 10.32841/2307-1745.2022.3.5.
11. Барабаш Ю.Г. Конституційний лад України в умовах глобальних трансформацій: виклики та загрози. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 1. С. 3–12. DOI: 10.30970/jcl.1.2022.1.
12. Градова Ю.В. Цифрові права людини: конституційно-правовий аспект в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 45–48. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-6/10.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026